

روش تحقیق

با تأکید بر علوم اسلامی

ویژه دوره‌های تحصیلات تکمیلی

ویرایش جدید

دکتر جعفر نکونام

بهار ۱۳۸۶

نکونام، جعفر ۱۳۴۳ -

روش تحقیق با تاکید بر علوم اسلامی ویژه‌ی دوره‌های تحصیلات تکمیلی (ویرایش جدید)
جعفر نکونام. قم: انتشارات دانشگاه قم، ۱۳۸۶.
(انتشارات دانشگاه قم؛ ۶۷)
۵۵۳ ص.

ISBN: 978-964-8261-14-1

بهاء: ۴۰۰۰۰ ریال *

کتابنامه: [۵۴۵]-۵۵۳ همچنین به صورت زیرنویس.

این کتاب قبلاً با عنوان روش تحقیق کتابخانه‌ای توسط همین انتشارات چاپ شده است.

۱. تحقیق - روش‌شناسی ۲. پایان نامه‌ها - تحقیق ۳. اسلام - تحقیق - روش‌شناسی

۴. کتابخانه‌ها - استفاده تحقیقاتی. الف انتشارات دانشگاه قم ب. عنوان

کتابخانه ملی ایران

۱۳۸۶ ۹۸/۵۵/۱۸۰ Q

انتشارات دانشگاه قم

کد: ۶۷ شماره مسلسل: ۷۲

● روش تحقیق با تاکید بر علوم اسلامی (ویرایش جدید)

نویسنده: دکتر جعفر نکونام

چاپ: شریعت

صحافی: الهادی

نوبت و سال چاپ: چهارم - ۱۳۸۶

شمارگان: ۲۰۰۰

بهاء: ۴۰۰۰۰ ریال

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۸۲۶۱-۱۴-۱ ISBN: 978-964-8251-14-1

● کلیه حقوق مادی و معنوی اثر برای ناشر محفوظ است.

نشانی الکترونیک: Publication@Qom.ac.ir

قم: انتهای بلوارامین، دانشگاه قم، انتشارات دانشگاه

کد پستی: ۳۷۱۶۱۴۶۶۱۱ تلفکس: ۲۸۵۰۹۵۷

فهرست مندرجات

مقدمه	نه
فصل ۱: درآمدی بر پژوهش	
۱. تعریف تحقیق	۱
۲. تعریف روش تحقیق	۳
۳. تعریف علوم اسلامی	۴
۴. روش‌های تحقیق در علوم اسلامی	۶
۵. تاریخ روش‌های تحقیق در علوم اسلامی	۱۵
۶. محورهای پژوهشی در علوم اسلامی	۱۹
۷. عرصه‌های پژوهشی در علوم اسلامی	۲۲
۸. رویکردهای پژوهشی در علوم اسلامی	۲۳
۹. مقاصد پژوهش در علوم اسلامی	۲۶
۱۰. ویژگی‌های پژوهشگر	۲۷

۱۱. نگارش‌های پژوهشی در مراکز آموزشی و پژوهشی ۳۸
۱۲. نابسامانی‌های پژوهشی در مراکز آموزش عالی ۶۴
۱۳. راهکارهای بسامان‌سازی فعالیت‌های پژوهشی ۶۶

فصل ۲: طراحی پژوهش

۱. تعریف طراحی ۶۹
۲. اهمیت طراحی ۷۱
۳. مراحل طراحی ۷۱

فصل ۳: گردآوری اطلاعات

۱. روش کتابخانه‌ای ۱۱۷
۲. روش رایانه‌ای ۱۶۵
۳. روش میدانی ۱۸۳

فصل ۴: پردازش اطلاعات

۱. تصحیح ۱۹۴
۲. ترجمه ۲۰۴
۳. شرح ۲۱۱
۴. نقد ۲۱۳
۵. تفسیر ۲۱۵
۶. آسیب‌شناسی حدیث ۲۲۵
۷. استنباط ۲۶۳
۸. تعریف ۲۶۹
۹. تقسیم ۲۷۴
۱۰. مقایسه ۲۷۸

۲۸۱	۱۱. استنتاج
۲۹۵	۱۲. تبیین
۳۰۱	۱۳. نظریه پردازی
۳۰۷	۱۴. تجزیه و تحلیل آماری
	فصل ۵: نگارش و ویرایش اطلاعات
۳۲۱	۱. مراحل نگارش و ویرایش
۳۶۹	۲. قواعد نگارش و ویرایش
	فصل ۶: گزارش اطلاعات
۴۶۶	۱. سمینار شش ماهه
۴۶۷	۲. سمینار پیش دفاع
۴۷۱	۳. جلسه دفاع
۴۸۵	نمایه موضوعی
۵۳۱	پیوست ها
۵۴۵	منابع

جدول‌ها

جدول شماره ۱: معیارهای علمی نقد کتاب.....	۱۵۱
جدول شماره ۲: توزیع فراوانی نمره‌های یک درس.....	۳۰۹
جدول شماره ۳: میانه در جدول توزیع فراوانی نمره‌های یک درس.....	۳۱۰
جدول شماره ۴: میانگین در جدول توزیع فراوانی نمره‌های یک درس.....	۳۱۱
جدول شماره ۵: واریانس در جدول توزیع فراوانی نمره‌های یک درس ۲۵.....	۳۱۲
جدول شماره ۶: نشانه‌های ویرایشی.....	۳۵۳
دنباله جدول شماره ۶: نشانه‌های ویرایشی.....	۳۵۴
جدول شماره ۷: شیوه‌نامه صفحه‌آرایی پژوهش‌نامه.....	۳۶۶
دنباله جدول شماره ۷: شیوه‌نامه صفحه‌آرایی پژوهش‌نامه.....	۳۶۷
جدول شماره ۸: چگونگی نگارش مصوت‌ها پس از مصوت‌ها و صامت‌ها.....	۴۰۱
جدول شماره ۹: طرز نوشتن همزه.....	۴۰۲
جدول شماره ۱۰: همزه پایانی هنگام الحاق.....	۴۰۳
جدول شماره ۱۱: موارد الزامی پیوسته‌نویسی واژگان مرکب.....	۴۰۶
جدول شماره ۱۲: موارد الزامی جدانویسی واژگان مرکب.....	۴۰۷
جدول شماره ۱۳: موارد جدانویسی ادات و پیشوندها و پسوندها.....	۴۰۸

مقدمه

سپاس خدای را که انسان را آفرید و به او آنچه را نمی دانست، آموخت و بیان و نوشتن با قلم را به او یاد داد.

روش پژوهش برای آنان که هنوز به آن آشنا نشده اند، تیره و تار است و پرداختن به پژوهش بدون شناخت روش آن چندان با توفیق همراه نخواهد بود؛ از این رو، امروزه شناخت روش پژوهش جایگاه ارجمندی پیدا کرده است.

نویسنده به این دلایل به تألیف این اثر در زمینه روش پژوهش با تأکید بر علوم اسلامی اهتمام ورزید که مشاهده می شود، از سویی بیش تر کتاب های روش تحقیق که تاکنون نوشته شده، در زمینه تحقیقات میدانی و علوم انسانی است؛ از این رو مطالب آنها بیش تر در همین زمینه است و در آنها کم تر به تحقیقات کتابخانه ای و اسلامی پرداخته شده است. یکه تازی این آثار برای برخی این تصور را به وجود آورده است که همه پژوهش ها باید در سبک و قالب تحقیقات میدانی به انجام برسد؛ برای مثال در برخی از مراکز آموزش عالی از پژوهشگران رشته های علوم قدیم و از جمله رشته های الهیات و معارف اسلامی خواسته می شود، همان فرم طرح تحقیق میدانی را برای پیشنهاد موضوع پژوهش خود تکمیل کنند و حتی در آن جامعه آماری، روش نمونه گیری و روش آماری تجزیه و تحلیل اطلاعات خود را مشخص نمایند.^۱ این در حالی است که

۱. رک: امور پژوهشی دانشگاه تربیت مدرس، راهنمای دانشجویان (تهران: دانشگاه تربیت مدرس، ۱۳۷۰)، ص ۳۰-۳۲.

قریب به اتفاق تحقیقات این پژوهشگران کتابخانه‌ای است و در آن چندان چنین مقولاتی مطرح نیست.

از سوی دیگر بیش‌تر کتاب‌های روش تحقیق موجود بر محور مسئله‌پژوهی طراحی شده‌است؛ از این رو در فرم‌های طرح تحقیق، الزاماً از پژوهشگر خواسته می‌شود که سؤالات و فرضیات خود را بیان کند؛ حال آن‌که در تحقیقات اسلامی لزوماً سؤالات و فرضیات جای طرح ندارد، مثل وقتی که نوع پژوهش آنان متن‌پژوهی است و برای نمونه تصحیح و تحقیق یک نسخه خطی یا نقد و بررسی یک کتاب را بر عهده دارند.

از دیگر سو تقریباً در هیچ‌یک از کتاب‌های روش تحقیق برخی از مباحثی که در این اثر آمده، به شکلی منسجم و متناسب با تحقیقات اسلامی به چشم نمی‌خورد؛ نظیر: طراحی تحقیق، شیوه بهره‌گیری از رایانه، شیوه‌های پردازش اطلاعات، چگونگی انشای مطالب و صفحه‌آرایی، چگونگی برگزاری سمینارها و دفاعیه‌ها.

نیز در هریک از کتاب‌های روش تحقیق موجود برخی از اطلاعاتی که برای پژوهشگران کتابخانه‌ای لازم است، فراهم نیامده‌است. برای نمونه بعضی از کتاب‌ها به کتاب‌شناسی اختصاص یافته‌اند و بعضی دیگر ویژه شیوه بهره‌گیری از کتابخانه‌اند و برخی درباره شیوه نگارش‌اند و مباحثی جز آنها را ندارند؛ اما در این مجموعه سعی شده‌است، همه اطلاعات مورد نیاز پژوهشگر گردآوری شود.

خلاهای یادشده در زمینه روش تحقیق در علوم اسلامی موجب شد، ویرایش اول این اثر که با عنوان «روش تحقیق کتابخانه‌ای با تأکید بر علوم اسلامی» منتشر شده بود، پس از انتشار مورد استقبال بسیار قرار بگیرد تا آنجا که به چاپ سوم رسید. این استقبال نویسنده را بر آن داشت که به تجدید نظر در مطالب و ساختار آن اهتمام ورزد. تغییراتی که از رهگذر این تجدید نظر به هم رسید، عبارت از این بود که در مطالب قبلی ویرایش کلی و اساسی صورت گرفت و بسیاری از مباحث افزوده شد و حجم آن از حدود

۲۰۰ صفحه به متجاوز از ۵۰۰ صفحه بالغ شد.

این کتاب در چاپ اول مشتمل بر پنج فصل با عناوین کلیات، طراحی تحقیق، گردآوری مطالب، اندیشه‌ورزی بر روی مطالب و نگارش مطالب بود و در این چاپ به اقتضای فراگیری کاربری رایانه و استفاده از آن در تحقیق در فصل دوم، بخشی به نام «بهره‌گیری از رایانه» افزوده شد. نیز فصل ششمی با عنوان «گزارش پژوهش» در زمینه سمینارهای شش‌ماهه و پیش دفاع و جلسه دفاع اضافه شد. همین طور به منظور آن که همه انواع روش‌های تحقیق در علوم اسلامی یاد شده باشد، از روش تحقیق میدانی و آماری نیز سخن رفته است. این تغییرات و بازنگری‌های کلی که در ویرایش نخست صورت گرفته، به کلی آن را به اثر جدیدی مبدل کرد و ایجاب نمود که عنوان آن نیز متناسب با این تغییرات و بازنگری‌ها تغییر پیدا کند؛ به همین رو عنوان «روش تحقیق با تأکید بر علوم اسلامی» برای آن برگزیده شد.

در اینجا در خصوص این ویرایش چند نکته درخور ذکر است:

۱. در زمینه قواعد املا و نشانه‌گذاری، در چاپ اول، کتاب نگارش و ویرایش نوشته احمد سمیعی مبنا قرار گرفته و احیاناً موارد اختلافی آن با دیگر آثار در پاورقی یاد شده بود. جهت آن این بود که شیوه آن در میان کتاب‌های آموزش و پرورش و بسیاری از مراکز انتشاراتی مرسوم شده بود؛ اما در این چاپ سعی شده است، حتی الامکان شیوه فرهنگستان زبان و ادب فارسی ملاک قرار گیرد، مگر در مواردی که دلیل روشنی برای آن ملاحظه نمی‌شود؛ مثل پیوسته‌نویسی «ها»ی جمع؛ چون هیچ فرقی میان آن و «تر» و «ترین» که نظر فرهنگستان بر جدانویسی آن است، دیده نمی‌شود. در این اثر «ها»ی جمع نیز مانند «تر» و «ترین» جدا نوشته شده است.

۲. در ذکر مشخصات آثار در پاورقی‌ها و کتاب‌نامه سعی شده است، شیوه‌ای که در دانشگاه‌ها به پیروی از دانشگاه‌های خارجی معمول شده است و از آن به شیوه

«شیکاگو» تعبیر می‌شود، رعایت شود.

۳. در این اثر مطالب دیگر آثار به جهت یکپارچگی و اختصار با دخل و تصرف و اضافات و تلخیص نقل شده‌است؛ به همین رو داخل گیومه آورده نشده‌است.

۴. مطالبی که در این اثر به کتابی ارجاع داده نشده، از نویسندگان و حاصل تجارب و تأملات اوست. البته سعی شده است، حتی الامکان از ذکر دیدگاه‌های شخصی خودداری شود و یا اگر در مواردی ذکر دیدگاه شخصی مناسب می‌نموده است، تلاش شده است، دیدگاه‌های مشهور نیز بیان شود.

در این جا بجاست از همه همکارانی که مرا به نحوی در تهیه و تنقیح این اثر یاری بخشیدند، سپاس‌گزاری کنم؛ به ویژه از همکار فاضل حجة الاسلام و المسلمین آقای دکتر احمد عابدی که اثر را به طور کامل مطالعه کردند و نکات شکلی و محتوایی ارزشمندی را در جهت بهتر شدن آن یادآور شدند. اینجانب سعی کرده‌است، دیدگاه‌های نامبرده را که در نسخه نمونه یادداشت کرده بودند، در این اثر منعکس کند که حسب مورد در پاورقی به آن اشاره شده‌است. نیز قرآن‌پژوه برجسته حجة الاسلام و المسلمین سید محمد علی ایازی که این اثر را مرور و اصلاحاتی را پیشنهاد کردند. همین طور همکار ارجمند آقای دکتر ابراهیمی که مطالب مربوط به روش تحقیق میدانی را مطالعه و درباره آن اظهار نظر کردند.

جعفر نکونام، بهار ۱۳۸۶